

SVAR PÅ TAL OM VINSTER

I En argumentsamling om vinstlobbyisternas myter ställda mot verkligheten.

VÄLFÄRDEN

Katalys vill förändra svensk politik

Katalys – institut för facklig idéutveckling vill vara en katalysator i samhällsdebatten. Vi startades på initiativ av 6F-förbunden inom LO – Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och SEKO. Vi är ett oberoende fackligt idéinstitut som ska bedriva långsiktig opinionsbildning och utredningsverksamhet som värderingsmässigt står på LO-medlemmarnas sida. När alla andra vill befinna sig i den politiska mitten är vårt uppdrag att normalisera det offentliga samtalet och förflytta mitten vänsterut.

Våra verksamhetsområden är: Välfärd, samhällsekonomi och arbetsmarknads- och fördelningsfrågor.

Kontaktuppgifter:

Daniel Suhonen
Chef och verksamhetsledare
Tel +46735190106
daniel.suhonen@katalys.org

Victor Bernhardt
Utredare
+46701430777
victor.bernhardt@katalys.org

Innehållsförteckning.

Förord: Svar på tal om vinster i välfärden.....	6
Myter och sanningar	7
Människor bryr sig inte om driftsformer i välfärden, de bryr sig bara om kvalitet och valfrihet.....	7
Varför ska LO, vars ledning domineras helt av män, begränsa vinsterna i en bransch där det för en gångs skull är mest kvinnor som verkar och driver företag?	8
Privatiserad välfärd är bra för jämställdheten.....	8
Ett vinstförbud eller en kraftig vinstbegränsning kommer leda till att många skolor, vårdcentraler och äldreboenden tvingas stänga över en natt.	9
Varför är vinstmotivet ett problem i just vård, skola och omsorg? Ingen har planer på att begränsa vinsterna i skogsbolag, skohandeln eller byggbranschen.....	10
Det ses inte som fult att tjäna pengar på att bygga en skola, så varför skulle det vara fult att tjäna pengar på att driva en skola?	11
Vinstbegränsning i välfärden är en allvarlig attack på det fria näringslivet, och en ny löntagarfondstrid.....	12
När vi nu öppnat upp för privata aktörer i välfärden måste det vara tillåtet att göra vinst.....	13
De vinstdrivna välfärdsbolagen tillför privat kapital som behövs för att vi ska ha råd med välfärden i framtiden.	13
Valfrihet kräver vinst. En kraftig vinstbegränsning riskerar att strypa mångfalden. Bara vinstmotiverade aktörer har intresse av att expandera verksamheten, och därmed blir bara dessa ett verkligt alternativ till den offentligt drivna verksamheten.....	14

Är all privat välfärd dålig? Är all offentligt driven välfärd bra?	14
Om brukarna är nöjda kan väl inte vinstintresset i välfärden vara ett problem?.....	15
Kvinnodominerade yrkesgrupper får högre lön och bättre arbetsvillkor när de kan välja mellan fler arbetsgivare än de offentliga.....	16
Det är juridiskt omöjligt att begränsa vinsterna i välfärden.....	16
Varför räcker inte högre krav och bättre uppföljning för att komma tillrätta med problemen i välfärden?	17
När alla kan välja utförare blir kvaliteten i välfärden bättre.	18
Varför skulle non profit-former som samhällsbolag bli reella alternativ i välfärden? Den nuvarande bolagsformen med begränsad vinstutdelning, SVB-bolagen, har inte blivit någon succé.	19
Politiska partier som går till val på att stoppa vinstintresset riskerar att förlora valet.	20

Förord:

Svar på tal om vinster i välfärden

Starka ekonomiska intressen vill bevara möjligheten att göra obegränsad vinst på vård, skola och omsorg. Lobbyister på vinstmotiverade välfärdsföretag som Aleris, Carema, Attendo, och näringslivsorganisationer som Almega, Friskolornas riksförbund, Vårdföretagarna och Svenskt näringsliv gör sitt bästa för att övertyga beslutsfattare att de vinstmotiverade aktörerna i välfärden bidrar till samhällsnytta, att vinstmotivet inte är ett problem, och att det ändå inte går att göra något åt saken även om någon skulle vilja. Dessa företag och näringslivsorganisationer har stora resurser att lägga på att påverka politiken, och opinionen. Sällan har en starkt lönsam bransch varit så beroende av politiska beslut. Den tydligaste parallellen är vapenindustrin som också bara har det offentliga som betalande kund. När stora pengar står på spel ökar risken för otillbörlig påverkan på den demokratiska beslutsprocessen. Fakta och forskning ignoreras.

Här bemöter vi därför några vanliga myter och invändningar om vinstdrift i välfärden, och vilka effekter en kraftig vinstbegränsning skulle få.

Myter och sanningar

Människor bryr sig inte om driftsformer i välfärden, de bryr sig bara om kvalitet och valfrihet.

Många välfärdslobbyister för fram argumentet att människor är ointresserade av driftsformer i välfärden, och bara bryr sig om att välfärdstjänsterna är tillgängliga och att det finns flera att välja mellan. Men det stämmer inte. Katalys och Novus undersökning visar att 80 procent tycker att det är viktigt vem som driver välfärden. Tanke-smedjan för det civila samhället, Sektor 3 och undersökningsföretaget Demoskop har också undersökt människors inställning till olika aktörer i välfärden i en mätning från december 2012. Undersökningen visade att 63 procent tycker att det spelar roll om en verksamhet i vård, skola och omsorg är vinstdriven eller icke-vinstdriven. Famna gjorde en liknande undersökning i februari 2012 som visade att 78 procent anser att det är stor eller mycket stor skillnad mellan välfärd som utförs av offentliga aktörer, privata och vinstdrivna företag och ideella samt icke-vinstsyftande aktörer. Sektor 3:s undersökning frågade också vilka huvudmän som ansågs lämpliga att driva verksamheter inom vård, skola och omsorg. 73 procent av de som deltog i undersökningen ansåg att offentliga huvudmän är lämpliga. 54 procent ansåg att icke-vinstdrivande huvudmän är lämpliga. 25 procent ansåg att vinstdrivna företag med restriktioner av vinst var lämpliga och 8 procent ansåg att vinstdrivna företag är lämpliga att driva verksamheter inom vård, skola och omsorg.

I samma undersökning sa sig 50 procent att de själva skulle välja en offentligt driven välfärdsverksamhet. 18 procent skulle välja en icke-vinstdriven verksamhet. 11 procent skulle välja ett vinstdrivet företag med restriktioner av vinst, medan endast 3 procent skulle välja ett vinstdrivet företag.

Att bara 3 procent svarade att de skulle föredra att välja ett vinstdrivet företag om de själva skulle välja en verksamhet inom vård, skola och omsorg är en stark signal om att påståendet att människor inte bryr sig om driftsformerna i välfärden inte stämmer.

Varför ska LO, vars ledning domineras helt av män, begränsa vinsterna i en bransch där det för en gångs skull är mest kvinnor som verkar och driver företag?

Sverige har en extremt könssegregerad arbetsmarknad, där kvinnor dominerar i vissa branscher, och män i andra. Det är dåligt, och det behöver förändras. Men just nu är det fortfarande så. Om medlemmarna i ett fackförbund till 95 procent består av personer av ena könet, är det kanske inte förvånande att fackförbundets ordförande tillhör samma kön. Särskilt som vi fortfarande inte lever i ett jämställt samhälle, och kvinnor fortfarande får kämpa för att slå sig fram i manligt dominerade miljöer. LO-förbunden är också organiserade efter yrken, inte efter medlemsantal. Det absolut största LO-förbundet är Kommunal, men de har bara en representant i LO-styrelsen. Därför ser LO-ledningen ut som den gör.

Men allt detta har inget med frågan om vinstbegränsning i välfärden att göra. LO:s ledning driver de frågor som LO:s medlemmar vill att LO ska driva. Den här gången råkar det handla om välfärden, där många kvinnor arbetar. Att påstå att LO-ledningen driver frågan om vinstbegränsning i välfärden för att motarbeta kvinnor är en förolämpning mot såväl LO:s medlemmar som LO-förbundens ledningar.

Privatiserad välfärd är bra för jämställdheten.

Påståendet att privatisteringar, konkurrens och marknadslogik i välfärden skulle gynna jämställdheten förs fram så ofta att det behöver analyseras närmare. Visserligen är det relativt vanligt att kvinnor startar, driver och äger företag som utför välfärdstjänster. Detta beror helt enkelt på att det vanligaste är att man startar företag i den bransch man själv arbetat i tidigare. Välfärden är ett kvinnodominerat område, och det är därför inte konstigt att fler kvinnor är män väljer att starta företag där. Men trots att det är vanligare att kvinnor startar företag i välfärdsbranscher än i andra branscher, är männen överrepresenterade bland välfärdsföretagarna. (Andelen män som äger eller driver välfärdsföretag är alltså större än andelen män som arbetar i sektorn.) En avhandling från Linköpings universitet visar också att kvinnors företagande i många konkurrensutsatta sektorer minskade mellan 1993 och 2008.¹

Även om man tycker det är positivt att relativt många kvinnor har startat egna företag på välfärdsmarknaden, är det viktigt att komma ihåg att de stora pengarna i välfärden inte tjänas av kvinnor utan av män. De flesta kvinnor som driver företag i välfärden är småföretagare. Många har svårt att konkurrera med de stora välfärdskoncernerna och har låg lönsamhet. Åtskilliga är deltidföretagare.

¹ <http://arbetet.se/2013/02/06/vinst-i-valfard-blev-forlust-i-jamstalldhet/>

Ser man till vilka som tjänar de stora pengarna i välfärdsföretagen, så är det nästan uteslutande män. Ett exempel är hemtjänsten. I privat hemtjänst dominerar fyra koncerner med 70 procent av marknaden. Samtliga är riskkapitalbolag. Bolagens styrelser domineras helt av män. I Capios styrelse är nio styrelseledamöter av nio män. I Ambea (som äger Carema) är det sex av åtta. I Aleris är samtliga fem i styrelsen män. I Attendos styrelse är det fem av sju.²

Ibland sägs det att det är upphandlingsformen som gör att de stora välfärdsföretagen gynnas på de mindre utförarnas bekostnad. Lagen om valfrihetssystem, Lov, brukar då föras fram som ett bättre alternativ. Men Lov-modellen fungerar inte heller bra för småskaliga och idéburna utförare. Lov innebär etableringsfrihet, men inte någon garanti att få brukare till verksamheten. Små utförare har knappa marginaler, och har svårt att hålla företaget i gång när förutsättningarna är osäkra. Dessutom är ersättningsnivåerna i Lov-system ofta låga, och flera idéburna utförare har valt att sluta erbjuda hemtjänst när de inte kunnat erbjuda brukarna bra kvalitet utan att gå med förlust.³ Både LOU och Lov har nackdelar som missgynnar småskaliga utförare och gynnar de storskaliga välfärdsjättarna.

Att öka jämställdheten i samhället är viktigt. Men vinstdrift och konkurrens i välfärden är inte en framgångsrik metod för att nå dit.

Ett vinstförbud eller en kraftig vinstbegränsning kommer leda till att många skolor, vårdcentraler och äldreboenden tvingas stänga över en natt.

De detaljerade långsiktiga konsekvenserna av begränsade vinstuttag inom välfärdssektorn är näst intill omöjliga att förutspå. Vad olika aktörer säger är en sak. Hur de i praktiken sedan väljer att handla är en helt annan. En rad av de farhågor som hittills lyfts i samhällsdebatten måste betraktas som kraftigt överdrivna. Det är osannolikt att många företag skulle stänga ner sin verksamhet över en natt. Enligt en rapport från branschorganisationen Vårdföretagarna räknar 71 procent med att fortsätta driva verksamheten efter ett beslut om vinstförbud eller vinstbegränsning.⁴

Vad sker om ägarna väljer att lägga ned företag i välfärden? Kvar finns ju personalen och brukarna. Välfärdsbehoven upphör inte. Det är ytterst osannolikt att verksamheten inte drivs vidare. Dessutom finns kommuner och landsting, som via skattemedlen hela tiden finansierat verksamheten kvar. Lika många barn, patienter och äldre som förut ska ha undervisning, vård och omsorg, så de anställda kommer dessutom ha kvar sina jobb.

Med detta sagt finns ändå anledning att försöka reducera de tänkbara negativa konsekvenserna av en vinstbegränsning i möjligaste mån.

² Sammansättningen i bolagsstyrelserna så som de angavs på bolagens webbplatser i november 2012.

³ <http://www.dn.se/sthlm/aldre-far-allt-mindre-hemtjanst>

⁴ Vårdföretagarpanelen2011. 29 procent av vård- och omsorgsföretagarna i undersökningen angav att de kände fruktan att behöva lägga ner efter ett vinstförbud eller vinstbegränsning.

Därför innehåller exempelvis Katalys modell en välfärdskommission som ska se till att övergången sker under ordnade former. Det är också detta som är syftet med LO:s förslag till så kallade driftsavtal i deras modell, med en möjlighet till undantag från icke-vinstprincipen där att kommuner och landsting tillåts sluta avtal med vinstdrivna aktörer. Det är en metod för att minska risken att brukarna drabbas av störningar vid en vinstbegränsning.

Ett vinstförbud eller en kraftig vinstbegränsning kan leda till att aktörer som enbart är i välfärden för att tjäna pengar väljer att lämna branschen när det inte längre går att tälja guld med täljkniv där. Detta är dock inte självklart något negativt. Ett välfärdsföretag som enbart drivs av vinstintresset kommer alltid att försöka hitta kryphål i regelsystemet och försöka komma på nya sätt att sko sig på välfärden. Då är det kanske bättre att dessa företagare söker sig till andra branscher där ett så starkt vinstintresse kan leda till något positivt.

De företag som vill lämna välfärden kommer ha ett ekonomiskt intresse av att göra detta så ordnat som möjligt, till exempel genom att sälja verksamheten till någon som vill ta över den. Det kan vara kommunen, eller ett samhällsbolag. Att bara stänga ner från en dag till en annan utan att försöka sälja företagets tillgångar är den affärsmässiga motsvarigheten till förskolebarn som kastar sand på kompisarna när de inte får ta deras spade.

Men till och med om det värsta skulle inträffa, och stora välfärdsföretag lämnar sina elever, patienter och brukare helt i sticket, kommer välfärden kunna fortsätta att leverera. Kommuner har redan i dag ett löpande ansvar att ta emot barn som kommer från friskolor mitt under terminen. I en krissituation kan samhället besluta att göra vad som krävs för att viktiga samhällsfunktioner ska fungera. Man kan alltså besluta om att öppna en stängd skola, eller en stängd vårdcentral och driva den tillfälligt i offentlig regi. Detaljerna för hur detta skulle gå till kommer behöva mejslas ut, men det är fullt möjligt.

Varför är vinstmotivet ett problem i just vård, skola och omsorg? Ingen har planer på att begränsa vinsterna i skogsbolag, skohandeln eller byggbranschen.

Vinstmotivet och marknadskrafterna kan leda till en positiv utveckling på många områden där kunderna kan göra medvetna val och där det är lätt att utvärdera kvalitet.

Men det är i princip är omöjligt att avgöra när man nått upp till en optimal kvalitetsnivå i olika välfärdsverksamheter. Ett sådant mätsystem finns helt enkelt inte. När något så tydligt konkret och mätbart som ett vinstmål ställs mot ett mer svårmeasurable och otydligt kvalitetsmål riskerar vinsten nästan alltid att prioriteras före kvaliteten.

Företrädare för de privata och vinstsyftande välfärdsföretagen hävdar att det inte behöver vara så. Men deras argumentation bygger på en föreställning om att komplicerade välfärdsverksamheter enkelt kan styras med hjälp av kvantitativa mått.

Enligt forskaren John Donahue kan konkurrensutsättning av offentligt finansierad verksamhet leda till höjd effektivitet om tre kriterier är uppfyllda.⁵

1. Det går att skapa en reell konkurrens mellan olika utförare.
2. Det finns en effektiv inspektion av kvaliteten och även en möjlighet att omgående stänga av entreprenörer som inte håller måttet.
3. Kontrakten som tecknas måste vara möjliga att precisera så att kvaliteten på tjänsten eller produkten kan definieras och mätas.

För hårdare och mer tekniska tjänster så som exempelvis sophämtning, busstrafik och byggande – är det mindre problematiskt att hitta fram till rimliga kvalitetsmått. Dessa tjänster är lättare att konkurrensutsätta. Det är inte enkelt, men fullt möjligt att relativt väl avgöra om en byggnadskonstruktion eller ett vägbygge uppfyller specificerade krav på exempelvis säkerhet, tillgänglighet, påfrestning och långsiktig hållbarhet.

Däremot blir det mycket mer problematiskt i tjänster som handlar om att hantera människor, som i utbildningen och vården där det är centralt att verksamheten dessutom utförs med respekt för den enskildes integritet och värdighet. Här menar Donahue att det är näst intill omöjligt att konstruera rättvisande och rimliga kvantitativa mått som styr i rätt riktning. Statsvetaren Bo Rothstein har något tillspetsat ringat in denna problematik så här: "Vi bryr oss helt enkelt inte så mycket om hur soporna hämtas, men vi bryr oss verkligen mycket om hur de äldre vårdas."⁶

Det går därför inte att jämföra vinstdrivande företag i välfärden med andra företag som verkar i andra branscher, och mena att om vinsten inte är ett problem på det ena stället så borde det inte heller vara det i välfärden.

Det ses inte som fult att tjäna pengar på att bygga en skola, så varför skulle det vara fult att tjäna pengar på att driva en skola?

Skolbyggen är lättare att upphandla än undervisning, eftersom det är betydligt enklare att upprätta specifika och mätbara kvalitetskrav för hur en skolbyggnad ska vara än för undervisning och betygssättning. Det är alltså lättare att tydligt formulera vad man vill ha, och att mäta om man fått det som man beställt och betalat för. I fallet med skolbygget kommer inte vinstsyftet hos leverantörerna att leda till problem.

Dessutom är betygssättningen en form av myndighetsutövning som av den anledningen inte helt oproblematiskt kan göras till en vara/tjänst på en marknad.⁷

⁵ Donahue, J. (1992), Den svåra konsten att privatisera

⁶ Rothstein, B "Men precis tvärtom! Sex förblandningar i debatten om konkurrens och välfärdsstat", Ekonomisk Debatt nr. 4/2012, s. 51.

⁷ Se Jonas Vlachos resonemang om betygsinflationen i SNS-antologin Konkurrensens konsekvenser, kapitel 3, "Friskolor i förändring".

Man bör inte heller underskatta problemen med att upprätta kravspecifikationer som handlar om att insatser ska ges utifrån behov och inte efterfrågan eller att fostra demokratiska individer, där likvärdighetsprincipen är central.

Vinstbegränsning i välfärden är en allvarlig attack på det fria näringslivet, och en ny löntagarfondstrid.

Näringslivsorganisationer som Almega och Svenskt näringsliv har protesterat mot förslagen att begränsa vinstdrivna verksamheter i välfärden, och Svenskt näringslivs vd Urban Bäckström har kallat det för "den största attacken mot det fria näringslivet på decennier" och jämfört det med löntagarfondstriden.⁸ Facket och arbetarrörelsen attackerar företagares rätt att själva styra över sin verksamhet, menar Urban Bäckström. Detta alltså på grund av förslaget att det huvudsakligen ska vara icke-vinstdrivna verksamheter i välfärden. Nu när de vinstdrivna företagen finns i välfärden, är det en attack på det fria näringslivet att ändra spelreglerna, menar Svenskt näringsliv.

Men att tycka att vinstdrivna företag ska ha fri rätt att tjäna pengar på välfärden är ungefär det samma som att tycka att en ICA-affär har rätt till en kund som tidigare handlat på ICA, men som nu hellre vill handla på Coop. Om medborgarna inte längre vill tillåta obegränsad vinst på välfärden, så har de rätt att fatta det beslutet. Det är ju medborgarna som betalar välfärden, via skattsedeln. Då måste det rimligen vara deras rätt att avgöra om det ska vara tillåtet med vinstdrivna företag i välfärden eller inte. Ett sådant beslut är inte en attack mot det fria näringslivet.

Visserligen kan ett sådant beslut om vinstbegränsning eller till och med vinstförbud innebära stora förändringar för de vinstdrivna företag och investerare som trott att det de lukrativa villkoren i den svenska välfärden skulle vara för evigt. Men det är bara att titta på hur unikt Sverige har varit i att tillåta obegränsade vinstuttag och värdeöverföring av skattepengar avsedda för vård, skola och omsorg, för att inse att företagen och deras ägare borde ha kunnat räkna ut att denna guldrusch inte skulle vara för evigt.

Om någon hade fört fram förslaget att all näringsverksamhet i hela Sverige enbart ska få drivas utan vinstsyfte, så skulle det finnas fog för Svenskt Näringslivs kritik och tal om en allvarlig attack mot det fria näringslivet. Men det är det ingen som har gjort. Långt ifrån. Frågan gäller hur den skattefinansierade välfärden ska organiseras, och hur det ska bli möjligt att lita på välfärden igen.

⁸ Ekots lördagsintervju, 24/11/2012. <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/120303?programid=3071>

När vi nu öppnat upp för privata aktörer i välfärden måste det vara tillåtet att göra vinst.

Nej, det måste det inte. Det finns gott om exempel ifrån andra länder att icke vinstsyftande aktörer kan vara reella alternativ till offentligt drivna verksamheter. Så är det till exempel i Storbritannien⁹ och Tyskland. Det finns ingen anledning till att detta inte också kan ske i Sverige. Det finns med andra ord inget som säger att vinstmotiverade företag är nödvändigt för att säkerställa att det finns alternativ i välfärden. Där emot kan det mycket väl behövas nya sätt att uppmuntra och underlätta för icke-vinstdrivna aktörer att etablera sig. Dessa missgynnas i dagens system som gynnar storskaliga och vinstdrivna aktörer på de småskaligas bekostnad. Upphandlingsförfaranden är ofta så krångliga att små entreprenörer har svårt att slå sig in på marknaden. Även valfrihets-system som Lov i primärvården missgynnar småskaliga aktörer, som ofta får svårt med de osäkra intäkter som Lov-systemet innebär.

De vinstdrivna välfärdsbolagen tillför privat kapital som behövs för att vi ska ha råd med välfärden i framtiden.

De som menar att vi inte kommer ha råd med välfärden i framtiden och därför behöver de vinstdrivna företag i välfärden brukar vara samma personer som vill öppna upp för privata försäkringslösningar i exempelvis äldreomsorgen. Kalkylerna som säger att vi inte kan skattefinansiera välfärden i framtiden är feltänkta från början. Självklart har vi råd med välfärden. Faktum är att vi inte har råd att inte ha råd med skattefinansierad välfärd.

Det mest kostnadseffektiva sättet att finansiera och organisera välfärden är via skattsedeln. Det är därför Sverige kan lägga en klart lägre andel av BNP på sjukvård än USA gör, och samtidigt leverera bra vård till alla medborgare, vilket USA inte klarar att göra. Det privata amerikanska sjukvårdssystemet har en stor och kostsam byråkrati som vi slipper.

Att inte längre skattefinansiera välfärden innebär att vi måste ge upp visionen om att bra välfärd är något som alla har rätt till enbart i egenskap av att vara människa. Vi måste då acceptera att den som har råd ska få bättre utbildning, vård och omsorg än den som inte har råd. Men det innebär också att vi kommer behöva lägga mer pengar på administration.

Riskkapitalbolag kan vara många saker. Men idealister och välgörare är de inte. Riskkapitalbolag agerar efter en enkel logik – att få så hög och säker avkastning på sitt kapital som möjligt. Och välfärden är en säker investering så länge möjligheten att göra obegränsad vinst på vård, skola och omsorg finns kvar. Så välfärdslobbyisternas prat om att vinstdriften är nödvändig för att rädda välfärden från en säker död bör tas med en stor nypa salt. Vi behöver inte riskkapital i välfärden. Det är riskkapitalet som behöver välfärden för att tjäna pengar.

⁹ Till exempel Storbritannien. Se http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2013/01/Den_misslyckade_va%CC%88fa%CC%88rdsreformen_web.pdf

Valfrihet kräver vinst. En kraftig vinstbegränsning riskerar att strypa mångfalden. Bara vinstmotiverade aktörer har intresse av att expandera verksamheten, och därmed blir bara dessa ett verkligt alternativ till den offentligt drivna verksamheten.

Att vinstsyftet automatiskt leder till mångfald stämmer inte. Det fanns en idé om att avregleringarna i välfärden skulle ge en mångfald utövare, med olika inriktningar och arbetssätt. De flesta tänkte sig idéburna aktörer, och föräldrakooperativ. Men istället fick vi riskkapitalägda jättekonglomerat. I hemtjänsten drevs 70 procent av den privat drivna hemtjänsten av fyra stora företag år 2008.¹⁰ På utbildningsområdet är Academedia mer än dubbelt så stora som det näst största friskoleföretaget, och hade 64 000 barn, elever och deltagare verksamhetsåret 2011/2012.¹¹ Utvecklingen går dessutom mot en allt större ägarkoncentration i välfärden. Idéburna verksamheter köps upp av de vinstdrivna konglomeraterna. Systemet gynnar storskalighet, och missgynnar småskaliga aktörer utan starka finansierare.

Det finns alltså en hel del som tyder på att just vinstintresset skadar mångfalden i välfärden, snarare än att vara en garant för att det ska finnas reella alternativ att välja mellan.

Är all privat välfärd dålig? Är all offentligt driven välfärd bra?

Det finns många privata företag i välfärden som driver bra verksamheter, och det finns offentligt drivna verksamheter som inte är tillräckligt bra. Men det betyder inte att vinstmotivet i välfärden är positivt. Privat driven och vinstdriven är inte synonymer. Det går utmärkt att ha privat driven välfärd, utan vinstintresse. Det finns i många andra länder. En reglering av vinstmotivet i välfärden är heller inte samma sak som att återkommunalisera välfärden. Vad vi vet förespråkar ingen seriös samhällsaktör att all välfärd ska återtas i offentlig regi.

Utmaningen är att behålla det som fungerar bra, och komma tillrätta med problemen som vinstlogiken för med sig.

Ett av de stora problemen i välfärden i dag är brist på resurser. Men det är svårt att skapa legitimitet för att öka resurserna till välfärden utan att först täppa till resursläckaget som nu sipprar ut ur sektorn. Vem vill betala en höjd skatt om stora delar av detta riskerar att läcka ut i vinst till aktieägare eller riskkapitalister?

¹⁰ SNS-rapporten Konkurrensens konsekvenser, s.232. http://www.sns.se/sites/default/files/konkurrensens_konsekvenser_pod_2.pdf

¹¹ Svenskt näringsliv, Privata investeringar i friskolor. http://www.svensktnaringsliv.se/multimedia/archive/00032/Privata_investerin-ga_32668a.pdf

Om brukarna är nöjda kan väl inte vinstintresset i välfärden vara ett problem?

Det är viktigt att veta vilken fråga som har ställts till de som svarat att de är nöjda med kvaliteten i välfärden. Har man frågat "Är du nöjd med din skola, eller skulle du vilja ha fler bildlektioner, mer tid med läraren och fler studiebesök?" Har man frågat "Är du nöjd med äldreomsorgen du får, eller skulle du vilja att personalen hade mer tid att småprata ibland?" Innan vi vet om personen verkligen inte kan komma på något som skulle kunna bli bättre, har "nöjdhet" litet värde som kvalitetsmätare.

Det är inte heller alltid självklart att vi medborgare har tillräckligt mycket information för att avgöra om vi borde vara nöjda eller inte med de välfärdstjänster vi får del av. I sjukvården är vi patienter till exempel beroende av att sjukvårdspersonalen gör rätt bedömningar av vårt hälsotillstånd, och vad som skulle få oss att må bättre, och att detta sedan utförs på rätt sätt. Få patienter har medicinsk kunskap som gör att de i efterhand kan utvärdera den vård de fått och veta om den var bra eller inte. Istället fokuserar kundnöjdhet ofta på "mjuka" faktorer som är lätta för brukare och patienter att ta ställning till: maten, personalens bemötande etc. Detta kan vara viktigt, men inte lika viktigt som att vi får rätt vård, bra utbildning eller bra omsorg.

Ett annat problem med "nöjdhet" som kvalitetsmätare i välfärden är att nöjdhetsmätningar endast mäter hur den enskilde individen upplever de välfärdstjänster de tar del av. Det är bara en del av varför samhället erbjuder välfärdstjänster till alla medborgare. Det finns också starka samhällsintressen i välfärden. Skolan är mer än en plats för individens utbildningskonsumtion. Vården är mer än en plats där var och en av oss konsumerar vårdtjänster. Att bara titta på individens nöjdhet är en grov förenkling av kvalitet i välfärden, och riskerar att ge drivkrafter som leder bort från samhällsmålen.

Ett sådant samhällsmål i vården är god folkhälsa. Sjukvården värnar folkhälsan bland annat genom att motverka antibiotikaresistens. Bakterier utvecklar allt mer resistens mot antibiotika, och vi rör oss mot en situation då det till slut inte finns någon fungerande antibiotika kvar mot de mest elakartade infektionerna. Läkare bör därför vara restriktiva med att skriva ut antibiotika, och bara ge det till patienter som verkligen behöver det.

Många patienter med åkommor som kroppens immunförsvar kan klara på egen hand vill dock ha antibiotika, som de uppfattar som ett snabbt sätt att bli friska. En förkyld patient som vill ha antibiotika och får ett recept utskrivet går nöjd från läkarmottagningen. En patient som inte får det blir mindre nöjd, trots att läkaren gjort en korrekt medicinsk bedömning, och trots att mindre antibiotikaanvändning leder till bättre folkhälsa, och alltså räddar liv i det långa loppet.

En studie av förskrivningen av antibiotika i Stockholms stad visade att förskrivningen av en viss sort antibiotika som särskilt driver fram resistenta bakterier var klart högre i innerstadsdelar där det finns en ovanligt hög koncentration privata läkarmottagningar.¹²

¹² http://www.lakartidningen.se/store/articlepdf/7/7718/LKT0741s2952_2954.pdf

Ett samhällsmål med skolan är att förmedla en gemensam värdegrund och ett kunskapsarv, och ge alla elever lika goda livschanser oavsett hur mycket stöd de får hemifrån, eller hur mycket pengar deras föräldrar har. Då måste skolan som helhet kunna leverera detta. En elev skulle kanske vara nöjd om hen fick spela tv-spel i skolan hela dagarna, eller om det var okej att inte komma till lektionerna. Men frågan är om resten av oss skulle vilja skattefinansiera en sådan verksamhet, och om eleven senare i livet verkligen skulle vara nöjd med sig utbildning.

Kvinnodominerade yrkesgrupper får högre lön och bättre arbetsvillkor när de kan välja mellan fler arbetsgivare än de offentliga.

Ibland påstås det att marknadslogiken i välfärden leder till högre lön och bättre arbetsvillkor för de anställda. I teorin ska det gå till så här: En anställd som är missnöjd med lönen eller arbetsvillkoren kan istället söka sig till en arbetsgivare som erbjuder högre lön och bättre villkor. För att behålla personalen måste till sist även den ursprungliga arbetsgivaren erbjuda bättre villkor. Problemet är bara att det är svårt att hitta belägg för att det fungerar så här i praktiken, särskilt för yrkesgrupper som det inte är brist på.

Läraryrket har jämfört lönerna inom det största privata avtalsområdet för lärare (Almega tjänsteföretagen), och avtalet för lärare på kommunala skolor (SKL-avtalet). Kartläggningen visar att grundskollärare i fristående skolor har nästan 500 kr mindre i månadslön än lärare på motsvarande kommunala skolor. På gymnasieskolor är skillnaden ännu större, 1 700 kronor mindre per månad.

Lärartätheten i fristående och vinstsyftande skolor är dessutom lägre än i kommunala skolor, så fristående skolor skulle ha råd att betala högre löner än de kommunala, om de bara använde lika stor del av intäkterna på lärarlöner. Men istället är lönerna alltså lägre i fristående skolor än i kommunala skolor.¹³

Det är juridiskt omöjligt att begränsa vinsterna i välfärden.

Bland annat arbetsgivarorganisationen Almega påstår att EU-rätten gör att Sverige inte kan reglera vinstmotivet i välfärden, även om det skulle vara önskvärt. Men det finns mycket lite som tyder på att det skulle vara så.

Det är fullt möjligt att fatta politiska beslut om hur välfärden ska organiseras, och om det ska vara tillåtet med vinstdrivna företag i välfärden.¹⁴ EU-rätten är tydlig med att medlemsländerna har rätt att bestämma över sina sociala trygghetssystem.

Det stämmer visserligen att EU-rätten sätter ramarna för vad Sverige kan besluta om på nationell nivå, och vad som måste anpassas till EU:s

¹³ Läraryrket, Jobba i fristående skola = högre lön?, [http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/336D1ABDE1033F44C-1257B0900554915/\\$FILE/lonerapport11.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/336D1ABDE1033F44C-1257B0900554915/$FILE/lonerapport11.pdf)

¹⁴ Shekarabi, Ardalán, (2012) Vinst och den offentliga tjänstemarknaden – en rättslig analys, Arena Idé, <http://www.arenaide.se/wp-content/blogs.dir/4/files/2012/10/Ny-Tid-Rapport-15-Shekarabi-5-oktober.pdf>

gemensamma regelverk. Sverige har också gått längre än vad EU-rätten kräver och infört mer långtgående regleringar av upphandlingar i vård, skola och omsorg än nödvändigt. Men eftersom EU inte ställer några krav på att dessa tjänster måste upphandlas av det offentliga kan Sverige göra ändringar i lagen om offentlig upphandling, LOU, och införa regleringar som ställer krav på vinstbegränsning i företag som utför skattefinansierade välfärdstjänster.

Varför räcker inte högre krav och bättre uppföljning för att komma tillrätta med problemen i välfärden?

Det finns flera skäl till att det är svårt att styra välfärden med kvalitetskrav och detaljregleringar. Till att börja med går det inte att ställa kvalitetskrav knutna till resultat (vad som görs) eftersom det spelar stor roll hur välfärdstjänsterna utförs; att de människor som vårdas, utbildas och får omsorg behandlas väl.

De kontraktssystem som utformas för att målstyra verksamheter och motverka suboptimering av välfärdens resurser tenderar att bli oerhört komplexa och därtill mycket svåra att kontrollera och följa upp. Risken för verksamheten är att fokus förskjuts till de mätbara åtgärderna istället för att hantera vård- och omsorgsbehov och problemområden som kanske egentligen är mer angelägna.

Samtidigt riskerar en allt för hård förreglering att strypa den innovationskraft som en mångfald av verksamhetsidéer i välfärden kan bidra med. Kontraktsstyrningen skapar också behov av en ökad administration som i sig tar tid och resurser från välfärdstjänsterna.

Äldreomsorgsforskaren Marta Szebehely menar att erfarenheter från andra länder inte ger stort hopp om att enbart hårdare kvalitetskontroll kan skapa kvalitet i vinstdriven välfärd:

”Att hoppas att skärpt reglering och kvalitetskontroll är vägen framåt motsägs grundligt av mina kanadensiska och amerikanska kollegors erfarenheter: vart fjärde sjukhem i USA är av riktigt undermålig kvalitet trots skarpa kontrollsystem – och det är sämre i vinstsyftande än i icke vinstsyftande, och sämst i sjukhem som drivs av riskkapitalbolag. I Ontario finns det 450 standards som sjukhemmen ska leva upp till (var och en tillkommen efter en vårdskandal); med påföljd att det finns en jättelik byråkratisk apparat för att övervaka efterlevnaden. Detta försvårar den goda omsorgen men hindrar inte avarterna.”¹⁵

Skolforskaren Jonas Vlachos ser till och med risk för växande problem för skolektorn om man skulle försöka skapa mätbara kvalitetskrav. De specificerade krav som då krävs riskerar enligt Vlachos att leda till en så hårt reglerad och standardiserad skola, att själva styrningen blir ett hot mot såväl kvalitet som valfrihet.¹⁶

Erfarenheterna från de stora brittiska avregleringarna i välfärden visar också på svårigheterna att detaljstyra fram kvalitet i välfärdsverksamheter. De brittiska privata vinstdrivna företagen i välfärden

¹⁵ Citatet återgivet på S-kvinnors ordförande Lena Sommestads blogg <http://lenasommestad.wordpress.com/2012/10/28/vagen-mot-vinstbegransning-i-valfarden/>. För problemen med att följa upp standarderna i Ontario, se exempelvis <http://www.ombudsman.on.ca/Newsroom/Ombudsman-in-the-News/2010/Long-term-care-homes--a-work-in-progress--Ontario.aspx>

¹⁶ Jonas Vlachos, ”Är vinst och konkurrens en bra modell för skolan?”, Ekonomisk Debatt, nr. 4/2012.

misskötte sig ibland, och tvingade det offentliga att ta till allt hårdare nypor och införa allt mer detaljstyrning och kontroll. Företagen blev låsta i hur de skulle organisera verksamheten, och de effektiviseringsvinster som privatiseringarna skulle leda till uteblev.

Slutsatsen som engelsmännen kom fram till var att vissa offentliga tjänster som är svåra att specificera i upphandlingskontrakt inte lämpar sig för vinstdrivna företag. För att komma ifrån behovet av långa och detaljerade upphandlingskontrakt insåg den brittiska regeringen att man behövde främja tillväxten av nya och icke-vinstutdelande vårdgivare.¹⁷

Detaljregleringar och kravställningar är försök att hantera ett grundläggande problem – att det finns aktörer i välfärden vars drivkrafter man inte kan lita på. Vill vi ha kvar fördelarna med en avreglerad välfärdssektor med mångfald för brukarna behöver vi därför hitta sätt att säkerställa att vi inte behöver detaljstyra och detaljkontrollera aktörerna i välfärden. Då måste vi se till vilka incitament utförarna har.

När alla kan välja utförare blir kvaliteten i välfärden bättre.

Tanken med valsystemen är att dåliga verksamheterna ska slås ut, precis som på en vanlig marknad. Detta ska ge alla verksamheter incitament att förbättra sig, för att behålla brukare och locka nya brukare. Problemet är bara att detta inte fungerar i välfärden.

Kundvalssystem som skolvalet eller Lov innebär att alla företag som uppfyller en uppsättning minimikrav har rätt att starta exempelvis en vårdcentral eller en skola, oavsett om det finns behov av det i området eller inte. Fler vårdcentraler eller skolor än det finns behov av är ett stort resursslöseri.

Ett exempel är gymnasieskolan, där det finns en stor överkapacitet. En kraftig överetablering och stora svängningar i elevkullarnas storlek leder till situationer där alla skolor tvingas kämpa för sin överlevnad.

En skola som är på väg att svälta ihjäl ekonomiskt får problem med att ge utbildning av god kvalitet, men de som driver skolan kommer försöka hålla ut och hoppas att andra skolor ska gå under först. När skolan till slut lägger ner måste eleverna byta skola, något som forskningen tydligt visar har stora negativa konsekvenser.

Socialstyrelsen har utvärderat lagen om valfrihetssystem i vården ur ett medborgarperspektiv och kommer till slutsatsen att kundvalsmodellen bidrar till ökade skillnader i den vård och omsorg som olika grupper av brukare får:

”Vården och omsorgen var inte jämlik och likvärdig innan valfrihetssystem enligt LOV infördes. Valfriheten i sig bidrar inte heller till att utjämna skillnaderna i dessa avseenden. Valfrihetssystem ger mer makt och inflytande till personer som kan agera kunder på en vård och omsorgsmarknad och fatta egna beslut. De som inte har den förmågan kommer i kläm om de inte får stöd i sina val och omval.

¹⁷ Sektor 3, Den misslyckade välfärdsreformen, http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2013/01/Den_misslyckade_va%CC%88lfa%C-C%88rdsreformen_web.pdf

I annat fall kommer valfrihetssystem med stor sannolikhet att leda till ökad ojämlikhet i vården.”¹⁸

Valfrihetssystemen är också kostnadsdrivande,¹⁹ det vill säga att vi gemensamt får betala mer utan att veta om vi får så mycket mer samhällsnytta för pengarna. Det är inte självklart att fler läkarbesök för vanliga förkylningar är positivt, om det tränger undan patienter med större vårdbehov från vården.

Varför skulle non profit-former som samhällsbolag bli reella alternativ i välfärden? Den nuvarande bolagsformen med begränsad vinstutdelning, SVB-bolagen, har inte blivit någon succé.

Att vinstsyftande aktörer är de största aktörerna bredvid de offentliga, betyder inte att dessa är lämpade att syssla med välfärd. Det säger egentligen bara att Sverige inte lyckats ge not-for-profit-aktörerna rätt förutsättningar.

I dag finns det inga fördelar med att starta ett så kallat SVB-bolag (aktiebolag med särskild vinstbegränsning) för att utföra välfärdstjänster, jämfört med ”vanliga” bolagsformer. Tvärtom, det finns bara nackdelar med SVB som bolagsform. SVB-bolagens entreprenörer möter inte sällan misstänksamhet när de försöker få finansiering från banker och andra långivare, som är skeptiska till entreprenörer som har andra mål med verksamheten än rent vinstsyfte.

I Storbritannien har en bolagsform som motsvarar SVB-bolagen, Community Interest Companies, blivit huvudalternativ till de offentligt drivna verksamheterna. Storbritannien införde CIC-bolagen för att komma till rätta med problem som uppstod när vanliga vinstdrivna företag kom in i välfärden. En stor skillnad mot Sverige är att Storbritannien inte bara införde en ny bolagsform. Man skapade också struktur som gav gynnsamma förutsättningar för CIC-bolagen. Bland annat infördes en fond där nya CIC-bolag kunde få finansiering.²⁰

Det behövs sannolikt mer än ett vinstförbud eller vinstbegränsning för att nya samhällsbolag, SVB-bolag och andra icke-vinstdrivna associationsformer ska växa fram och etablera sig i välfärden. Ett aktivt stöd från staten måste till så att dessa verksamheter kan få bättre förutsättningar.

¹⁸ Socialstyrelsen (2012), Valfrihetssystem ur ett befolknings- och patientperspektiv, s. 9.

¹⁹ Två år efter att Stockholms läns landsting införde kundvals-systemet Vårdval Stockholm i primärvården hade antalet husläkarbesöken ökat med 28 procent. <http://www.sll.se/SLL/Templates/NewsPage.aspx?id=54605>

²⁰ http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2013/01/Den_misslyckade_va%CC%88lfa%CC%88rdsreformen_web.pdf

Politiska partier som går till val på att stoppa vinstintresset riskerar att förlora valet.

Flera undersökningar visar ett stort, stabilt och kompakt stöd för att stoppa oreglerade vinstuttag i välfärden. En mätning av Novus från juli 2012 visade att hela 62 procent av borgerliga väljare bara ville tillåta vinster i privat välfärd om vinsterna återinvesteras i verksamheten. Av rödgröna väljare ville 48 procent inte tillåta vinstdrivna bolag i vård, skola och omsorg. Ytterligare 48 procent av rödgröna väljare ville bara tillåta vinster i privat vård, skola och omsorg om vinsterna återinvesteras i verksamheten.

Katalys undersökning,²¹ också den i samarbete med Novus, visar en liknande bild. Motståndet mot vinstintresse i välfärden är mycket stort. I mätningen förespråkade 41 procent ett totalt vinstförbud i välfärden eller att all vinst skulle återinvesteras. 25 procent förespråkade att företagen kunde få ta ut en vinst på en procent över statslåneräntan och 24 procent kunde tänka sig vinst om det villkorades av höga kvalitetskrav. Två procent var osäkra vad de tyckte. Bara åtta procent tycker att vinstuttaget ska vara fritt.

Viljan att stoppa vinstintresset är ungefär lika starkt i storstad och landsbygd, så idén om att det är omöjligt att vinna val i storstäderna om man vill göra något åt vinstintresset i vård, skola och omsorg har mycket litet stöd i fakta.

SOM-institutets mätningar visar också ett minskat förtroende för privata företag i välfärden. Intresseorganisationen för idéburna utförare i välfärden Famna, har gjort under flera år gjort mätningar om allmänhetens åsikter om vård och omsorg. Den senaste mätningen från 2012 visar en stor förändring i negativ inställning till privata företag i vård och omsorg mellan 2010 och 2012. År 2012 svarade 45 procent att de tror att privata företag är mycket dåliga eller ganska dåliga på att bedriva vård och omsorg.²²

Med en så samstämmig bild av opinionen i frågan blir frågan därför: Varifrån kommer idén eller myten om att de partier som vill vinna ett val måste hålla sig borta från förslag om att stoppa vinstintresset i välfärden?

Myten tar sin utgångspunkt i den svenska valrörelsen 1928, det så kallade kosackvalet. I den valrörelsen skrämde högersidan upp väljarna med att en socialdemokratisk valseger skulle leda till kommunistisk revolution som i Sovjet. Valets vanns av högersidan. Hotet om att vinstfrågan garanterat leder till en valförlust bygger på ett halvdolt löfte att det kommer ske en stark mobilisering från näringslivet och borgerliga partier i valrörelsen som syftar till att skrämman människor att ett stopp för vinstintresset i välfärden kommer skapa kaos i välfärden och vara destruktivt för landets ekonomi som helhet. Ett nytt kosackval.

De som för fram denna myt antar att väljarna inte skulle se igenom skrämselfpropagandan och ta avstånd från de starka ekonomiska intressen som försöker manipulera demokratin så att företagen i välfärden ska kunna fortsätta att tjäna pengar.

²¹ Medborgarnas attityder till välfärd och vinstläckage ur välfärden, Katalys och Novus opinion 2013.

²² http://media.famna2012.famna.org/2012/07/Famna_Novus_2012.pdf

Det finns dock all anledning att tro att den svenska demokratin är starkare än så, och att det folkliga stödet för att stoppa vinstintresset i välfärden är på riktigt.

Katalys undersökning visade till och med att många väljare tycker att frågan om vinster i välfärden är så viktig att den kan avgöra vilket parti de röstar på. Om man antar att undersökningens resultat är giltigt för hela valmanskåren (de medborgare som röstar i val) så består av 6 procentenheter av väljarna av borgerliga väljare som är så vinstkritiska att de kan byta parti. Hela 22 procentenheter av väljarkåren består av rödgröna väljare som är beredda att byta parti på grund av vinstfrågan. En mycket mindre del är de vinstvänliga rödgröna väljarna skulle kunna lämna sina partier på grund av ett vinstbegränsningsförslag. Den gruppen utgör bara 2 procentenheter av väljarkåren.

Tvärtom vad som påstås finns det alltså tecken på att det skulle vara smart av partier att vara tydliga med att de vill begränsa eller stoppa vinstintresset i välfärden.

Det finns helt enkelt inget att vara rädd för.